

Ontsnapt uit Auschwitz

En niemand die erover wil horen

Rudolf Vrba en Alfred Wetzler ontsnapten uit Auschwitz en schreven vrijwel direct daarna een verslag over het systeem en de gruwelen van het concentratiekamp. Zij waren hierin een van de eersten, en toch bestond er weinig interesse in hun verhaal. Dat kwam eigenlijk pas in de jaren tachtig. Hoe kan dat?

Hilde Lavell is historica en docent aan de Rijksuniversiteit Groningen.

Op 7 april 1944 gingen om zes uur in de ochtend alle alarmbellen af in concentratiekamp Auschwitz. Twee gevangenen, Rudolf Vrba en Alfred Wetzler, waren ontsnapt en op weg naar hun thuisland Slowakije. Hun vlucht was historisch, vooral omdat ze een van de belangrijkste ooggetuigenverslagen schreven van wat zich in het concentratiekamp afspeelde. Tot dan toe bestonden hierover slechts geruchten en vermoedens. Hun verslag gaf een beschrijving van het kamp, maar was ook bedoeld als waarschuwing voor de Hongaarse Joden. Vrba en Wetzler beschikten over informatie over een nieuwe deportatie van een grote groep Hongaarse Joden. Hiervoor wilden zij de Joodse gemeenschap waarschuwen. Ruim twee weken na hun ontsnapping werden ze gehoord

door de Joodse Raad, een door de bezetters geïnstalleerde vertegenwoordiging van de Joodse gemeenschap in Žilina, Slowakije. Dagenlang werden ze ondervraagd. Hun verhalen werden opgetekend in het rapport *De Auschwitzprotocollen*, ook wel bekend als het Vrba-Wetzlerrapport. In dit rapport stond ook de waarschuwing voor de Joodse gemeenschap in Hongarije dat er grote deportaties zouden plaatsvinden en dat iedereen die werd opgepakt in een concentratiekamp zou worden vergast. Het rapport bereikte niet op tijd de juiste personen. Eind april, begin mei werd het naar de Hongaarse Joodse leiders gestuurd. Kort daarna werden meer dan 437.000 Hongaarse Joden gedeporteerd. Meer dan 300.000 daarvan waren al vergast voordat de Hongaarse Joodse leiders kopieën van het rapport door-

speelden aan de Hongaarse autoriteiten, vertegenwoordigers van de Zwitserse pers en het Joodse wereldcongres. Toen het rapport eenmaal verspreid was, had het wel een directe impact: Miklós Horthy, de regent van het koninkrijk Hongarije, gaf in juli de opdracht de deportaties stil te leggen.

Narratieven

Na de oorlog bleef het verhaal van Vrba en Wetzler lange tijd onbekend bij het grote publiek, evenals het feit dat meer dan 900 mensen hadden geprobeerd te ontsnappen uit Auschwitz, waarvan zeker 196 succesvol. Van 254 mensen is na hun ontsnapping niks bekend, mogelijk waren deze ontsnappingen ook succesvol. In 1963 publiceerde Vrba zijn memoires onder de titel *I cannot forgive*, later opnieuw uitgebracht als *I escaped from Auschwitz*. Hoe kan het dat verhalen van

Hongaarse Joden worden op het peron van Auschwitz 'geselecteerd', 27 mei 1944.

Auschwitz.
Foto: Paul Arps.

mensen die uit Auschwitz ontsnappen zo onbekend zijn? Een verklaring kan gevonden worden in de golven van verhaalculturen die na de Tweede Wereldoorlog ontstonden. Liesbeth Hoeven promoveerde op dit onderwerp en maakt onderscheid tussen master-narratieven, een gemeenschappelijke visie op de samenleving, en counternarratieven, het narratief van onderdrukte sociale groepen. Deze master-narratieven hangen samen met de herinneringscultuur van een samenleving: wat wil een samenleving herinneren en welke verhalen passen daarbij? Het masternarratief bepaalt welke verhalen worden herinnerd en welke onderdrukt. Daarnaast ziet Hoeven drie verschillende verhaalstromingen na de Tweede Wereldoorlog. In de periode direct na de Tweede Wereldoorlog werd er nadruk gelegd op vooruitgang en

heldendom: men wilde zo snel mogelijk de oorlog vergeten en de samenleving heropbouwen. Er ontstond een verzetsmythe, de mythe dat iedereen tijdens de oorlog bijgedroeg aan het verzet. Verhalen van slachtoffers over de concentratiekampen pasten hier niet in. Boeken die werden uitgegeven, gingen voornamelijk over heldendaden. Het verhaal van Vrba en Wetzler is wel heldhaftig, maar paste niet in de verzetscultus. Het rapport is confronterend. Het beschrijft de omstandigheden in een concentratiekamp en hoe gevangenen worden 'geselecteerd' voor de gaskamers. Ook beschrijven ze welke straffen er in het kamp worden gehanteerd. Daarnaast laat het verhaal van Vrba en Wetzler de zwakke plekken van 'helden' zien: de Slowaakse Joodse Raad kon niet voorkomen dat grote aantallen Joodse Hongaren

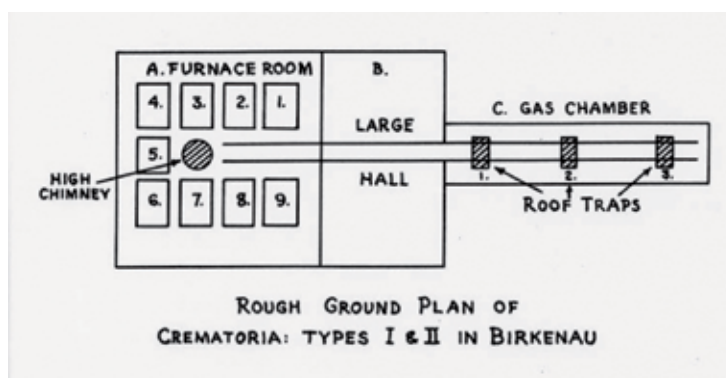
werden vergast. Dit was te confronterend voor een samenleving die probeerde de oorlog zo snel mogelijk te vergeten.

Slachtoffercultus

In de jaren zestig en zeventig maakte de verzetsmythe plaats voor een slachtoffercultus: verschillende groepen slachtoffers claimden hun plek in de verhaalcultuur. Joden, Jehova's getuigen, homoseksuelen, kinderen van NSB'ers, Sinti en Roma brengen ieder hun eigen leed naar voren. Een gezamenlijke herdenkings- en herinneringscultuur lijkt onmogelijk. Het is in deze periode dat Vrba zijn memoires *I cannot forgive* uitbrengt, in samenwerking met journalist Alan Bestic. De titel straalt veel wrok uit. Door zijn verhaal wil hij voorkomen dat wat er in Auschwitz is gebeurd wordt vergeten. In de inleiding spreekt hij ook zijn boosheid uit over het feit dat de informatie ►

Rechts; Schets uit het Vrba-Wetzler-rapport van de crematoria in Birkenau.

die hij en Wetzler hebben door- gespeeld, niet op tijd de juiste mensen heeft bereikt. Opvallend is dat Vrba zichzelf weigert te zien als slachtoffer. In een van de laatste zinnen van zijn memoires stelt hij dat je niet passief of actief moet meegaan met het kwaad, als instrument, toeschouwer of slachtoffer. Hij wil hiermee be- nadrukken dat hij actief tegen het kwaad is ingegaan door te ontsnappen. Hij laat niet alleen het lijden zien, maar ook wat er gedaan had kunnen worden. Ondanks dat Vrba een slachtof-

fer is van de Holocaust, past hij niet binnen het klassieke beeld van een slachtoffer. Alan Bestic schrijft in de inleiding van *I cannot forgive* dat Vrba niet voldoet aan het standaardbeeld van 'de man uit Auschwitz'.

Inclusief herinneren

In de jaren tachtig komt er een verhaal op waarbij wordt gestreefd naar een pluralistische en inclusieve herinneringscultuur: getracht wordt een plek te geven aan de helden, de slachtoffers en alles daar tussenin. De Holocaust wordt gezien als een symbolisch tegenbeeld van wat de westerse beschaving zou moeten zijn. Het belangrijkste in deze herinneringscultuur wordt het besef dat iets als de Tweede Wereldoorlog nooit meer mag gebeuren. Het is dan ook niet gek dat in deze tijd het boek van Vrba wordt vertaald in het Frans, Nederlands, Tsjechisch en Hebreeuws. In veel landen verandert de titel in *Ik ontsnapte uit Auschwitz*.

In tegenstelling tot de titel *I cannot forgive* straalt deze titel minder wrok uit. Ook heeft de auteur een nieuwe inleiding toegevoegd waarin hij uitlegt dat hij zijn boek heeft geschreven voor het 'gewone publiek': ook zijn melkman, die zijn been verloor in de strijd tegen de nazi's, moet het verhaal begrijpen, zo schrijft Vrba. Opvallend is dat hij het belang van het Vrba-Wetzler-rapport wil benadrukken. In de publicatie van 1963 draaide het voornamelijk nog om wat er

niet was gebeurd met het rapport. In de publicatie van 2002 is een uitgebreide appendix toegevoegd over de historische waarde van het Vrba-Wetzler-rapport en hoe het is gebruikt tijdens rechtszaken tegen Adolf Eichmann, een van de hoofdverantwoordelijken voor de Holocaust. Waar de publicatie uit 1963 voornamelijk gericht was op het niet vergeten van Auschwitz, straalt de publicatie van 2002 meer hoop uit. Vrba wil benadrukken dat de strijd niet voor niets is geweest en dat de schuldigen berecht werden.

Censuur ontvlucht

Het verhaal van Vrba was tot in de jaren tachtig een counternarratief. Het was geen heldenverhaal, maar ook geen slachtofferverhaal. Na de verzetsmythe en slachtoffercultus ontstond er een pluralistische, inclusieve herinneringscultuur, waarbij uitsluiting van verhalen werd getracht te voorkomen. Er zijn niet veel mensen uit Auschwitz ontsnapt en nog minder die hierover hebben geschreven. Net als Vrba heeft ook Alfred Wetzler een boek uitgebracht, maar het verscheen alleen in het Slowaaks, waardoor het bereik beperkt was. Vrba ontvluchtte het communistische regime met zijn censuur en kwam uiteindelijk in Londen en Canada terecht. Vrba is hierdoor beter in staat geweest zijn verhaal te verspreiden, maar wel pas nadat zijn verhaal binnen het master-narratief van de samenleving paste. ■

Literatuur

Rudolf Vrba en Alan Bestic, *I cannot forgive* (Londen: Byron Press LTD, 1963).

Rudolf Vrba, *I Escaped Auschwitz* (Fort Lee, New Jersey: Barricade Books Inc, 2002).

Alfred Wetzler en Rudolf Vrba, 'Report by Alfred Wetzler and Rudolf Vrba, two escapees from Auschwitz (late April 1944)', online uitgegeven door German History in Documents and Images. Beschikbaar via: germanhistorydocs.ghi-dc.org/pdf/eng/English45.pdf (geraadpleegd 3 januari 2019).

Liesbeth Hoeven, *Een boek om in te wonen: de verhaal-cultuur na Auschwitz* (Hilversum: Verloren, 2015).

Ruth Linn, 'Genocide and the politics of remembering: the nameless, the celebrated and the would-be holocaust heroes', in: *Journal of Genocide Research*, volume 5, issue 4 (december 2003), 565-586.

Ruth Linn, *Escaping Auschwitz: a culture of forgetting* (Ithaca, NY: Cornell University press, 2004).

Abraham de Swaan, 'Het concentratiekampsyndroom als sociaal probleem', in: *De mens is de mens een zorg*. (Amsterdam: Meulenhof, 1997). Beschikbaar via DBNL: tiny.cc/kp942y (geraadpleegd 8 maart 2019).